

Ярослав Жаліло

**ЕВОЛЮЦІЯ ЧИННИКІВ ДІЄВОСТІ
ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ
ТА ІНСТИТУЦІЙНА КРИЗА В УКРАЇНІ**

Досліджено особливості зміни середовища реалізації економічної політики держави під впливом чинників поширення мережевої економіки й економічної глобалізації. Доведено, що відсутність адекватної еволюції економічної політики у відповідь на ці зміни призводить до наростання явищ інституційної кризи, що суттєво знижує дієвість економічної політики держави. Зроблено висновок щодо необхідності побудови економічної політики в Україні на консенсусних засадах і пріоритетності формування мережі дієздатних економічних суб'єктів. Запропоновано шляхи подолання інституційної кризи і відновлення дієздатності держави в реалізації економічної політики.

Ключові слова: економічна політика, мережева економіка, економічна глобалізація, інституційна криза.

JEL F62 F68 P11 P16 P21 P26 P41 P48.

Забезпечення дієвості економічної політики (яку зазвичай розуміють як спроможність досягнення поставлених цілей) має в умовах сучасного динамічного світу високий рівень актуальності. Проте поняття дієвості політики не обмежується спроможністю до розв'язання апаратом державної влади конкретних завдань поточного характеру. *Передумови дієвості державної політики лежать, насамперед, в економічній сфері й мають забезпечувати здатність держави ставити і досягати стратегічні орієнтири розвитку відповідно до національних інтересів, виконувати завдання, пов'язані із впливом на соціально-економічні процеси, дотримуватися визначених пріоритетів, а також нейтралізувати можливі ризики з застосуванням важелів, властивих ринковій економіці.*

Слушною видається позиція низки дослідників щодо того, що дієвість політики визначають ступенем розкриття конкурентних переваг як інтегральною характеристикою життєздатності економіки. Зокрема, український дослідник І.Бідзюра зазначає: "...оцінювати дієздатність держави слід також і з огляду на її спроможність забезпечити... створення економічних, політичних і соціальних передумов реалізації наявних (у тому числі потенційних) конкурентних переваг" (2004. С. 79). З точки зору угорського

Жаліло Ярослав Анатолійович (zhalilo@ief.org.ua), канд. екон. наук, ст. наук. співроб.; провідний науковий співробітник ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України".

дослідника Л.Чаби, один із головних критеріїв успішності трансформаційної політики – "проклала вона чи не проклала шлях до динамічно ефективних рішень, сталих у фінансовому плані траєкторій зростання" (2000. С. 40). Американський дослідник у галузі менеджменту Дж.Томпсон ознаками ефективною стратегії вважає: адекватність стратегії (потребам середовища, ресурсам і цінностям організації та її основній меті), її виконувальність (забезпеченість ресурсами, відповідність вимогам та інтересам суб'єктів, яким належить її втілювати, відповідність поточному історичному моменту), прийнятність (відповідність стратегічним суспільним потребам та інтересам, очікувана віддача, наявність синергетичного ефекту, прийнятний рівень ризиків реалізації стратегії) (2001. Р. 675–681). Подібний набір критеріїв ефективності стратегії наводить В.Тертичка: прийнятність для виконавця й об'єкта, наявність у країні відповідних ресурсів, наявність державної структури для впровадження, здатність досягти бажаного, дієвість і адаптивність до проєктованих змін, гнучкість (2002. С. 181).

Проблематиці дієвості (ефективності) економічної політики держави приділяють увагу і вітчизняні вчені В.Геєць, А.Гриценко, В.Ляшенко, В.Сіденко, В.Бондаренко та ін.

Згаданими фахівцями доведено, що у визначенні дієвості політики (і, відповідно, дієздатності держави як її провідника) центральне місце посідає її адекватність загальним закономірностям розвитку соціально-економічної системи і наявному ресурсному потенціалу. *Економічна політика може бути дієвою, лише якщо вона включена в органічну суспільну систему і виходить із комплексного врахування особливостей відтворення і розвитку останньої.* За висловом одного з теоретиків "ордолібералізму", теорії, що лягла в основу успішної відбудови повоєнної Німеччини, В.Ойкена, "якщо економічна політика хоче стати вільною, вона має розумніше розглядати небезпеку "неминучості" та діяти виходячи з цього" (1995. С. 301).

Події, що відбулися в Україні останніми роками, досить красномовно підтверджують наведену тезу. 2011 року, формулюючи завдання й умови реалізації стратегії модернізації України, автор цієї статті писав: "...модернізація суспільства є насамперед об'єктивним процесом, який відбувається незалежно від політики, що здійснюється в країні, під впливом складного комплексу внутрішніх та зовнішніх чинників, які модифікують суспільні відносини... У разі недостатньої ефективності модернізаційної стратегії модернізація суспільства як процес може суттєво випереджати модернізацію як політику держави, дедалі більше знижуючи дієвість останньої" (Єрмолаєв, Жаліло, 2011. С. 73).

На жаль, події відбувалися за сценарієм зростаючої неадекватності здійснюваної економічної політики об'єктивним закономірностям розвитку суспільства й еволюції інституційного середовища, в якому розвивався комплекс автономних модернізаційних трендів. Насамперед ідеться про процес прогнозованого поширення ефекту ринкових перетворень, які, хай

непослідовно, відбувалися у країні з 1991 року: формувався синергетичний ефект від утвердження базових ринкових інститутів, розширювалися канали економічної відкритості, а на цій основі змінювалася соціальна стратифікація, посилювалася потужність регіональних еліт тощо.

Важливим є те, що цей процес відбувався і відбувається зараз під інтенсивним впливом двох основних трендів, притаманних сучасній світовій економіці, вагомість яких залишається недооціненою в Україні, натомість вони вже суттєво модифікують суспільний розвиток як середовище реалізації економічної стратегії держави.

Перший тренд – поширення властивостей мережевого суспільства. Раніше до мережевих зазвичай відносили "елітні" інтелектуальні спільноти високорозвинених країн, але внаслідок вибухоподібного зростання доступності інформаційних мереж і масового прориву мережевих технологій за межі власне інтернет-спільноти – до засобів масової інформації, інфраструктури роздрібних ринків, сектори фінансових трансакцій, сфери державного управління тощо – певні властивості мережевих поширилися навіть на спільноти, що перебувають на доіндустріальних стадіях розвитку.

Посилення функціональної автономності суб'єктів у зв'язку з поширенням інформаційних технологій створює об'єктивне підґрунтя для наростання фактичного економічного лібералізму (у класичному розумінні – суверенності власності та свободи економічної діяльності). Технологічний прогрес суттєво підвищив незалежність суб'єктів щодо зовнішніх умов їх функціонування, які раніше могли бути засобами контролю над ними: бізнес може мати незалежні системи життєзабезпечення виробничих (офісних) площ, персонал, більшість якого працює на засадах аутсорсингу, віртуальні мережі збуту власної продукції та проведення фінансових розрахунків. Суттєве послаблення внаслідок цього ресурсних обмежень для бізнесу значно посилює його свободу в ухваленні рішень, причому, як резонно зазначає О.Яременко, ця свобода нерідко призводить до дераціоналізації економічної поведінки, зокрема, через "розмивання" бюджетних обмежень та інструментів оцінювання ефективності (2010).

Як наслідок зростає значущість суб'єктивних основ економіки, деформуються її інформаційна, рефлексивна функції, принципи побудови рівноваги (Гальчинський, 2013. С. 7). Якщо на перших етапах трансформаційного процесу завданням державної політики була цілеспрямована лібералізація економіки, то сьогодні необхідні важелі економічної політики для опанування автономними лібералізаційними процесами. Слід урахувати, що розширення можливостей комунікації також створює потенціал ефективної кооперації автономних суб'єктів, що зумовлюватиме утворення нових кооперативних ланцюгів, у тому числі транснаціональних. Очевидно, саме в напрямку побудови таких сучасних інтегрованих мереж варто шукати шляхи до реінтеграції "неолібералізованої" економіки.

Поширення інформаційних технологій змінює ресурсний потенціал, формуючи принципово нові ресурси і видозмінюючи використання традиційних. Інформація перетворюється на повноцінний самостійний ресурс, будучи як автономним предметом споживання, так і складовою капіталу, яка бере участь у створенні доданої вартості. Крім того, збільшується частка нематеріального (інформаційного) продукту в загальному обігу традиційних товарів і послуг. Формуються специфічні комплементарні системи "мережевих благ", цінність яких виявляється повною мірою лише через мережеві зв'язки (Гриценко, Песоцька, 2013. С. 7). Причому до таких благ дедалі частіше потрапляють товари традиційного споживання, сприйняття корисності яких продиктовано інституційними чинниками (мода, прихильність до бренду, ознака приналежності до певної соціальної групи, розвиненість сервісної мережі тощо).

Такі зміни в ресурсному забезпеченні суттєво і подекуди малопередбачувано впливають на коливання вартості товарів (у бік як підвищення, так і зниження). Для мережевих товарів видозмінюється принцип обмеженості: їхня цінність для споживача залежить не від рідкості, а від поширеності (масовість – обов'язкова умова створення мережі споживання). Тому мірою розбудови мереж споживання гранична корисність одиниці товару зростає, а граничні витрати (завдяки значній частці невідчужуваної інформаційно-знанневої складової) знижуються (Гриценко, Песоцька, 2013. С. 10). З одного боку, це містить високий ризик утворення "бульбашок" попиту-пропозиції, які завершуються локальними кризами перевиробництва на окремих ринках. З іншого боку, створюються додаткові можливості подолання на цій основі традиційної ресурсної обмеженості та формування підстав для досить швидкого економічного зростання, що конче важливо для кризової української економіки.

Під впливом проявів мережевого суспільства відбувається зміна механізмів формування очікувань. Утім, саме коректні очікування і розрахунок на адекватну раціональну реакцію об'єкта лежать в основі реалізації економічної політики держави.

По-перше, зростання вагомості очікувань посилило значущість симетричності доступу до інформації. Хоча явища інформаційної глобалізації суттєво послабили можливість приховування інформації, наразі асиметричність полягає вже не так у доступності інформації, як у часі доступу і здатності до її усвідомлення. Обстоюючи визначальну роль інформаційної мережі, яка, на його думку, заступає роль ринку на сучасному етапі світового економічного розвитку, А.Гальчинський констатує, що нині інформаційні потоки значно випереджають еволюцію ринків (2009. С. 15).

По-друге, описані зміни у глобальній та національних системах організації економіки, нерідко революційного характеру, призвели до певного методологічного вакууму в оцінюванні та прогнозуванні динаміки ринків. Інформаційні потоки суттєво перевищили спроможність їх адекватного опрацювання.

Перехід від аналітичного до феноменологічного сприйняття еволюції ринків досить значними групами їх учасників відчутно підвищив волатильність ринків, посилив імовірність ірраціональних реакцій, поширення панічних настроїв тощо. Як зазначають вітчизняні дослідники, в сучасному перенасиченому інформацією суспільстві формується "суспільний склероз", за якого суспільна свідомість утримує лише ту інформацію, яка постійно перебуває "на поверхні" інформаційного "океану", неодноразово відтворюється ЗМІ (Шульга, 2011. С. 111). Це не лише сприяє масовим політичним маніпуляціям, а і суттєво знижує "імунітет" суспільства, його адаптивність до викликів, яка зазвичай забезпечується накопиченням групового досвіду. Утворюється специфічна "мережева рефлексивність" (Гальчинський, 2013. С. 259), для якої характерно те, що суб'єкт будує свої очікування і поведінку, спираючись, часто не критично, на реакції та логіку мережевої спільноти.

По-третє, відбулися суттєві зміни в *суспільній свідомості*, пов'язані як із глобалізаційними процесами, так і з розвитком науково-технологічного прогресу. Для постіндустріального суспільства є характерним різке прискорення соціальних процесів, за якого, як зазначає М.Шульга, суспільство втрачає спроможність до розуміння того, що відбувається, відповідно, до побудови раціональних моделей поведінки. Це призводить до утруднення самоідентифікації соціальних груп, отже, розривів між об'єктивними інтересами останніх та інтересами, які вони на практиці обстоюють. Відбувається диверсифікація соціальних груп і фрагментація групових інтересів (2011. С. 95–96). Формується властивість особистості, яку А.Гальчинський характеризує як "мережевий індивідуалізм" (2013. С. 258). Значний рівень автономності суб'єктів веде до несталості соціальних груп, а швидке соціальне переміщення – до дестабілізації систем ціннісних орієнтирів і життєвих установок особистості (Шульга, 2011. С. 101), що, своєю чергою, утруднює формування кваліфікованого раціонального ставлення до навколишньої дійсності, не кажучи вже про побудову раціональної діяльності на стратегічній основі.

Значущість віртуального у свідомості досягає, а подеколи і перевищує значущість реального світу. Віртуальний стереотип сприйняття політики уряду, стану економіки, країни в цілому тощо, створений у суспільній свідомості через комплексну "інформаційну інтервенцію", живе власним життям, і саме він нерідко формує суспільні практики.

Отже, внаслідок зростаючої неспроможності ринку реалізувати свою регульовальну функцію на тлі зниження раціональності поведінки суб'єктів економіка набуває високої волатильності та вразливості щодо дії екзогенних і ендогенних ризиків. Якщо окремі сегменти економічної системи навіть підвищують власну самоорганізацію, їхню діяльність регулюють, насамперед, автономні закономірності (Гальчинський, 2013. С. 317).

Суспільство намагається регулювати відносини з приводу відтворення інформаційного і мережевого продуктів, користуючись уявленнями і системою категорій індустріального господарства, поширюючи ринкові засади на неекономічні сфери життя. Проте така регуляція не є адекватною властивостям нового продукту (Гриценко, Песоцька, 2013. С. 6), її можна застосовувати лише впродовж обмеженого часу. Реінтеграція економічної системи потребуватиме суттєвого вдосконалення інструментів ринкової координації.

Другий тренд – розгалуження впливу економічної глобалізації.

Глобалізований світ видозмінює рушійні сили розвитку і чинники впливу на окремі країни, групи країн, регіони світу. Під дією проявів мережевого суспільства і модифікації самого глобального економічного середовища посилюється зовнішній вплив навіть на досить автаркічні країни. Прояви ж відкритості тих країн, які традиційно перебували під жорстким "опроміненням" глобальними чинниками (до таких країн належить і Україна), стають дедалі розмаїтішими і витонченішими.

Глобалізація знижує дієздатність як національних урядів, так і складових національного громадянського суспільства через появу нових глобальних суб'єктів влади, розвиток транснаціональних мереж співробітництва, перерозподіл владних повноважень на транснаціональний рівень (Економіка знань..., 2004. С. 227–228). Становлення механізмів скоординованої глобальної антикризової політики за участі глобальних регуляторних інститутів (Сіденко, 2012. С. 29) різко скорочує суверенність національних економічних політик, уніфікує їхні цілі та важелі, що не завжди позитивно відбивається на їх дієвості.

Відтак важливою передумовою успішного включення країни в сучасний етап глобалізації є наявність у її економіці сталих економічних суб'єктів, спроможних ефективно будувати свою стратегію у глобальному економічному середовищі, керуючись власними економічними інтересами, а узгодженість цих інтересів із національними набуває виняткового значення для забезпечення національного суверенітету країни. Відповідно, зростає роль і відповідальність національної економічної політики щодо забезпечення відтворювальних, інтегруючих, соціальних, стимулюючих і регуляторних функцій національної економічної системи, що діє на основі об'єктивних закономірностей.

У низці країн, які виявили неспроможність адекватно реагувати на зазначені виклики, спостерігається наростання кризи національної державності як дієздатної форми соціальної організації, що живить посилення різного роду політичного екстремізму. На такому ризику наголошує З.Бжезінський, відзначаючи, що глобалізація стимулює суперечливі процеси, "які піддають ерозії традиційний державний суверенітет" (2005. С. 7), загрожує "втратою національного контролю над основними економічними цінностями" (2005. С. 185).

З нашої точки зору, за сучасних умов збереження національного суверенітету, неодмінною складовою якого є збереження суверенного права формувати власну економічну політику, виходячи з примату національних інтересів, можливе лише з урахуванням в економічній стратегії держави закономірностей розвитку світової економіки, суті та особливостей теперішнього етапу глобалізації, зовнішніх впливів на національний економічний комплекс, "механіки" цих впливів. У забезпеченні реалізації державного суверенітету пріоритетом стає зміцнення національної конкурентоспроможності в умовах збільшення відкритості національної економіки (Жаліло, Покришка, 2011).

Глобалізація веде до імплантації складових постіндустріального суспільства в індустріальну економіку. Цей процес є цілком об'єктивним, і саме глобалізація значною мірою є рушієм, що "запускає" ризики, пов'язані з поширенням у країні властивостей мережевого суспільства. Унаслідок такої імплантації порушується цілісність національного економічного простору, оскільки національна система інститутів не відповідає особливостям відтворення постіндустріальної економіки. Ефективність попередніх економічних укладів знижується, водночас оволодіння конкурентними перевагами постіндустріального періоду суттєво загальмоване, оскільки капіталізація секторів економіки, які визначають постіндустріальний уклад, забезпечується, насамперед, інституційними чинниками (показовим прикладом є пряма залежність вартості інтелектуального продукту від дотримання прав інтелектуальної власності). До речі, В.Тарасевич саме в такому "міжукладді" вбачає одну з передумов поширення популярності фінансових спекуляцій як джерела доходів (2013).

Здатність індивідуальних суб'єктів ухвалювати рішення щодо розпорядження ресурсами у глобальному масштабі суттєво послаблює вплив на їхню діяльність таких базових макроекономічних регуляторів, як попит і пропозиція, вартість фінансових ресурсів, національна податкова система, курс національної валюти тощо. А отже, ця діяльність стає менш підпорядкованою національним економічним політикам. Диспропорційність входження окремих складових національної економіки в постіндустріальну сферу є істотним потенційним викликом цілісності національного економічного простору, який набуватиме сили в середньо- і довгостроковій перспективах.

Ураховуючи, що в Україні незавершеним залишається індустріальний етап розвитку, про що свідчать поширеність застарілих технологій і висока витратність вітчизняної індустрії, надолуження "цифрового розриву" здійснюватиметься синхронно з подальшим індустріальним розвитком. Це спрощує інтеграцію постіндустріальних технологій до традиційних секторів економіки – відбувається своєрідний "постіндустріальний синтез", який є важливою потенційною конкурентною перевагою України.

Збільшується інституційний розрив між реальним і фінансовим секторами. Широко визнано провідну роль цього розриву у провокуванні світової економічної кризи 2009–2009 років. Фінансова сфера наразі перетворилася на генератор найсильніших імпульсів економічної динаміки й осередок глобальної економічної нестабільності (Сіденко, 2012. С. 22). Як показує Ю.Коваленко, нові інституції фінансового сектора вступили в суперечливу взаємодію зі старим неформальним інституційним середовищем – ментальністю, практикою, звичаями тощо (2011. С. 49), що і стало збудником нестабільності. Науковці Інституту економіки та прогнозування НАН України довели посилення нелінійності зв'язків між інструментами монетарної політики й економічними змінними, що можна пояснити тим, що дія монетарної влади поширюється на економічних агентів в інституційно-інформаційному полі, якому притаманні суттєві деформації (Новые вызовы..., 2012. С. 64). Дослідники вважають, що через поширення інструментарію фінансових деривативів, а відтак легкодоступність грошей останні частково втратили рідкісність, а ціни – інформаційну надійність, відбулося "розмивання" бюджетних обмежень і відповідальності за фінансові ризики (Новые вызовы..., 2012. С. 116).

Проте і поза межами кризового періоду тиск глобалізації призводить до відриву важливих макроекономічних параметрів (пропозиції грошей, цін, валютних курсів) від реальної економічної основи (Сіденко, 2012. С. 22–23). Карколомна девальвація гривні у 2014–2015 роках, яка призвела до глибокого відриву вартості грошей від їх купівельної спроможності, є яскравим підтвердженням цієї тези. Фінансові ринки в Україні (валютний, кредитний, фондовий) створюють хибні, дестабілізуючі сигнали і стимули, не виконують своїх функцій визначення ціни активів, перерозподілу, зниження ризиків, а отже, і забезпечення умов для економічного розвитку (Носова, 2011. С. 46).

Таким чином, відбувається активна еволюція середовища, в якому функціонують економічні суб'єкти і реалізується економічна політика держави. Відповідно, посилюється суперечність між діями суб'єктів щодо адаптації до цих змін і засадами та інструментами державної економічної політики. Як наголошує А.Гальчинський, функціональне послаблення раціональних економічних детермінантів і зростання ролі суб'єктивного начала світової економіки в передкризовий та кризовий періоди (2009. С. 7) стали проявами інерційного відставання організаційно-економічних (інституційних) відносин від якісних змін у техніко-економічному розвитку. Фактично світова фінансово-економічна криза виникла саме як екстремальний спосіб приведення цих нерозривних складових суспільної системи до взаємної відповідності.

Відсутність належної еволюції економічної політики у відповідь на виклики змін середовища її реалізації призвела в Україні до перманентного зниження дієздатності політичних і макроекономічних регуляторів і наростання явищ інституційної кризи. Очевидно, остання є головною

з об'єктивних передумов політичної кризи в Україні кінця 2013 – початку 2014 років, про що, до речі, йшлося в деяких публікаціях у передкризовий період (Жаліло та ін., 2012. С. 68–75).

Революційні події лютого 2014 року не стали розв'язанням інституційної кризи. Навпаки, форма, в якій відбулися зміни, засвідчила, радше, прискорення інституційного руйнування. Сьогодні прояви інституційної кризи виглядають іще рельєфніше.

Триває руйнування неформальних регуляторів ринків. Зміна і запровадження нових правових механізмів (у рамках як імплементації євроасоціації, так і поточних антикризових заходів) призводять до втрати дієвості сформованих неформальних механізмів, впливовості наявних соціальних груп, а відтак – дієвості неформальних угод між ними. Це викликає спротив, причому, що парадоксально, не лише з боку тих, хто втрачає впливовість, але і споживачів їхніх "послуг", які опиняються перед необхідністю оволодіння новими, часто невивченими і неосвоєними практиками переходу на рівень формального правового поля, що нерідко пов'язано зі значними трансакційними витратами.

Поширюється системне явище дераціоналізації очікувань. Післякризова економічна модель лише формується, тому спричиняє стан невизначеності й у бізнес-середовищі, й у суспільних очікуваннях. Проте оцінки здатності держави в її нинішньому стані протистояти викликам як в економічній, так і в позаекономічній (воєнно-політичній) сферах є вельми песимістичними. Перетворення цієї невизначеності на нові ризики провокує адаптаційні стратегії поведінки окремих учасників ринку, які через руйнування попередніх інституційних засад економічної системи і відсутність адекватної методології оцінювання вибудовуються на основі нераціональних тлумачень. Як наголошує Дж. Сорос, доки люди дотримуються певного набору фундаментальних цінностей, передбачення учасників ринку суттєво не розбігаються з реальним розвитком подій. Якщо ж зміни цих цінностей відбуваються надто динамічно, очікування не встигають адаптуватися (1999. С. 91). Додатковими чинниками дераціоналізації очікувань є високі ризики безпеки, пов'язані з зовнішньою агресією проти України. Раціональність очікувань є однією з основних засад ефективного менеджменту підприємства, натомість їх дераціоналізація об'єктивно веде до зниження вже в короткостроковому періоді ефективності ухвалення рішень на мікрорівні, різко знижуючи адаптивність економіки як цілісної системи.

Руйнуються неформальні компенсаторні механізми суспільства. У кризовий період домогосподарства, як правило, максимально використовували альтернативні офіційним механізми збереження власної фінансової сталості – різні види неформальної зайнятості, особисті заощадження тощо. Нові регуляції та зміна структури суттєво звужують можливості напівформальної самозайнятості (показовим у цьому сенсі є становище дрібних перевізників, учасників стихійної торгівлі, працівників МАФів

та ін.). Вичерпання резервів міцності без набуття нових автоматично загострює суспільне невдоволення. Цьому сприяє загальний низхідний тренд рівня життя.

Триває укорінення корупції. Корупція виявилася одним із найусталеніших інститутів і подекуди перебрала на себе не реалізовані через інші механізми, але важливі для суспільства функції забезпечення наступності, пов'язування поколінь і структур влади. Це дає підстави поставити під сумнів поширену думку, що розвиток корупції є наслідком *надмірної* присутності держави в регуляторно-дозвільній сфері. З нашої точки зору, в умовах України поширення корупції, навпаки, значною мірою є наслідком *недостатньої інституціалізації* влади (що виявляється в низькій дієздатності владних інститутів) і громадянського суспільства (що перешкоджає як контролю над владою, так і формуванню/оновленню дієздатної влади).

Дефіцит і деформація інститутів ведуть до втрати не лише в масовій свідомості, але й у певній частині експертного й управлінського співтовариства розуміння *взаємозв'язку діяльності* різних соціальних груп у загальній канві суспільного розвитку, що призводить до **дезінтеграції суспільства**. Ідеться, наприклад, про неочевидність для таких груп позитивного ефекту для суспільства від здійснення великими компаніями інвестицій у власний розвиток, заходів щодо подолання депресивності регіонів, спрямування значних коштів на соціальні видатки, науку, освіту тощо. Знижується рівень знань про економічне середовище і його потенційні можливості, що пригнічує економічний розвиток як такий. *Утрачається цінність цілей розвитку держави і виконання нею функцій.* Державу сприймають як суб'єкт, відокремлений від громади й орієнтований на просування інтересів олігархічного капіталу. Це дезавує цілі економічних реформ, які вимагають від пересічних громадян "затягти паски" задля підвищення ефективності економіки, з якою вони не відчують предметної єдності.

Наслідки інституційної кризи – різке зниження дієвості контрольних і регуляторних функцій держави, "замикання" управлінських інституцій на розв'язання проблем власного становлення і перебудови, стрімке зростання трансакційних витрат споживачів послуг держуправління на оволодіння новими управлінськими процедурами.

Перебуваючи у стабільних інституційних рамках, суб'єкти приватних стратегій отримують можливість ухвалювати рішення в межах традиційної раціональності. А оскільки державна економічна політика в ринковій економіці будується в розрахунку на раціональну реакцію економічних суб'єктів, очевидним є прямиий зв'язок між сталістю інституційного середовища і дієздатністю держави.

Отже, економічна політика має будуватися в Україні, виходячи з розуміння її економіки як інституційно слабкої, тобто такої, що не володіє належною дієвості засобами реалізації цілей економічної політики в умовах сучасної глобалізованої економіки і мережевого суспільства. Оскільки

і "шокова терапія", і "затягування пасків" – політики для інституційно сильних економік, в Україні їх ефективність і припустимі часові рамки будуть вельми обмеженими. В умовах слабкої спроможності держави не лише до забезпечення реалізації стратегічних цілей, але і до організації поточної регуляторної та стабілізаційної політики єдино продуктивним шляхом буде декомпозиція системних ризиків, які не можуть знайти розв'язання на рівні інституційно слабкої держави, в диверсифіковану сукупність ризиків окремих суб'єктів та їх груп (Назирова, Яременко, 2014. С. 20). Це суттєво підвищить інституційний (а також інтелектуальний і фінансовий) потенціал розв'язання проблеми, до того ж подібність цих ризиків виступатиме в ролі реінтегруючого чинника національної економічної системи.

У цьому контексті заслуговує на увагу висновок В.Сіденка, який, досліджуючи передумови дієвості політики економічних реформ, наголошує, що зовнішньо індуковані пріоритети реформ треба доповнювати діями, що спираються на національні культурні традиції та соціальну енергію суспільства. Для успішності реформ необхідні постійний суспільний діалог і залучення недержавних організацій, у тому числі бізнес-асоціацій, які стануть провідниками перетворень (2014. С. 7–8). Такої самої думки дотримуються дослідники Світового банку, доводячи, що уряди, які прислуховуються до приватного сектора, здатні виробити працюючі реформи, а підприємці, які розуміють, чого уряд прагне досягти за допомоги реформ, скоріше їх приймуть і підтримають (Herzberg, Wright, 2005. Р. 4).

Отже, для досягнення навіть середньострокових цілей Україні слід проводити свою політику лише на консенсусних засадах. А до ключових завдань політики держави має увійти відбудова *суб'єктної бази* цієї політики – сприяння формуванню мережі дієздатних раціональних економічних суб'єктів, які можуть бути раціональними реципієнтами регуляторного і стимулюючого впливу держави. Формування національного економічного інтересу як точки *інституційної реконсолідації* відбуватиметься на основі усвідомлення цими суб'єктами інтегральних потреб, що об'єднують їх у рамках реалізації базових цілей економічного відтворення. Цього можна досягти через коректну дію механізмів економічної комунікації – грошово-кредитної та фіскальної систем, ринкової конкуренції, економічної кооперації, а також через прямий діалог між основними гравцями політико-економічного простору, якими є органи державної влади, ділові об'єднання, потужні транснаціональні компанії, організації найманих працівників, інші складові громадянського суспільства. *В умовах інституційної кризи на заміну малоперспективному управлінню економічними суб'єктами має прийти управління їх взаємодіями.*

Подібного висновку доходить Дж.Стігліц, аналізуючи пріоритетні напрямки соціально-економічних трансформацій у країнах із перехідною економікою. У центрі уваги, вважає він, мають бути не відмова від держави чи її ослаблення, а зміна курсу уряду, установлення партнерських

зв'язків між державним і приватним секторами (2000. С. 11). На необхідності формування нових партнерських відносин держави, суспільства і бізнесу наголошують В.Геець і А.Гриценко, стверджуючи, що "...інституційний аналіз та інституційне проектування мають бути доповнені інституційним суб'єктуванням, тобто пошуком, організацією або навіть "вирощуванням" суб'єкта, заінтересованого у ... перетвореннях і здатного здійснити їх" (2013. С. 18).

На нашу думку, відновлення дієздатності економічної політики держави має розпочинатися з закладення фундаменту для взаємної довіри і формування економічного діалогу, що потребуватиме:

- *досягнення, принаймні, локального позитивного соціального ефекту економічної політики* шляхом збільшення зайнятості, спрощення самозайнятості та започаткування малого бізнесу, підвищення ефективності соціальних видатків бюджету. Це має сприяти, насамперед, поліпшенню очікувань населення і відновленню легітимності реформ як таких;

- *створення умов для раціоналізації очікувань і поведінки суб'єктів господарювання* завдяки відкритому поширенню інформації про стан економіки, ринків, заходи державної політики у сферах реформ і протидії ризикам кризи; зміцненню партнерства держави, бізнесу та інститутів громадянського суспільства у формуванні державної політики; поглибленню наукових засад політики реформ;

- *забезпечення ефективного правозастосування в усіх сферах суспільного життя:* проведення дієвої антикорупційної політики, гарантування прав власності та протидії рейдерству, гарантування повноцінного надання публічних послуг, реалізації розширення повноважень місцевого самоврядування тощо;

- *переорієнтації економічної та соціальної політики на глобальні посткризові виклики* шляхом подолання вузької антикризово-стабілізаційної діяльності органів влади і запровадження стратегічних засад формування економіки, спроможної відповісти на конкурентні виклики післякризового світу.

Таким чином, дієвість економічної політики в Україні суттєво знижується внаслідок впливу об'єктивних чинників еволюції національної інституційної системи, обумовленої глобальними трендами поширення мережевого суспільства і поглиблення економічної глобалізації. Прояви на цій основі інституційної кризи погіршують перспективи реалізації конче необхідних соціально-економічних перетворень, які мають забезпечити відновлення поступу України на модернізаційних засадах. Шлях до подолання обмеженості дієвості економічної політики лежить через пріоритетну відбудову національного інституційного середовища, що, насамперед, забезпечуватиметься формуванням мережі дієздатних раціональних економічних суб'єктів, удосконаленням засобів їх комунікації та підвищенням на цій основі взаємної довіри. Отже, актуалізується необхідність подальших

наукових досліджень у сферах подолання інституційної кризи і побудови ефективного інституційного середовища, інституційної реконсолідації, пошуку дієвих інструментів економічної політики держави в умовах недосконалих інститутів.

Література

- Бжезинский З. (2005) Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. М.: Международные отношения.
- Бідзюра І. (2004) Держава в умовах розгортання системних реформ // Політичний менеджмент. № 3. С. 77–86.
- Бондаренко В.М. (2012) Перехід до безкризового розвитку – міф чи реальність? // Економіка і прогнозування. № 3. С. 7–22.
- Гальчинський А. (2009) Методологія аналізу економічної глобалізації і логіка оновлення // Економіка України. № 1. С. 4–18.
- Гальчинський А.С. (2013) Політична нооекономіка: начала оновленої парадигми економічних знань. К.: Либідь.
- Гальчинський А.С. та ін. (ред.) (2004) Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. К.: НІСД.
- Геець В.М., Гриценко А.А. (2013) Вихід з кризи (роздуми над актуальним у зв'язку з прочитаним) // Економіка України. № 6. С. 4–19.
- Геець В.М., Гриценко А.А. (ред.) (2012) Новые вызовы для денежно-кредитной политики в современных условиях. Кн. 2: Взгляд из Украины. К.: Институт экономики и прогнозирования НАН Украины.
- Гриценко А., Песоцька Є. (2013) Формування інформаційно-мережевої економіки // Економічна теорія. № 1. С. 5–19.
- Єрмолаєв А.В., Жаліло Я.А. (2011) Щодо проблем реалізації модернізаційних стратегій в умовах сучасної України // Стратегія розвитку України. № 1. С. 67–74.
- Жаліло Я.А. та ін. (2012) Післякризовий розвиток економіки України: засади стратегії модернізації. К.: НІСД. С. 68–75.
- Жаліло Я.А., Покришка Д.С. (2011) Економічні засади державного суверенітету в глобалізованому світі // Стратегічні пріоритети. № 2. С. 73–82.
- Коваленко Ю. (2011) Формування інституційних передумов розвитку фінансового сектору економіки України // Економіка України. № 7. С. 49–60.
- Ляшенко В.І. и др. (2013) Структурные трансформации старопромышленных регионов Украины. НАН Украины. Донецк: Институт экономики промышленности.
- Назирова К., Яременко О. (2014) Інституційні засади суб'єктного виміру господарської системи в контексті розвитку національної конкурентоспроможності // Економічна теорія. № 2. С. 21–31.
- Носова О. (2011) Про фундаментальні причини фінансових криз та життєздатність фінансових ринків у сучасній формі // Економіка України. № 4. С. 45–55.
- Ойкен В. (1995) Основные принципы экономической политики. М.: Прогресс.
- Сіденко В. (2012) Модифікація світової економіки під впливом новітніх факторів глобальної трансформаційної кризи // Економіка України. № 5. С. 18–31.
- Сіденко В.Р. (2014) Імперативи системного реформування української економіки кризь призму асоціації України з ЄС // Україна-2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. К.: Заповіт.
- Сорос Дж. (1999) Криза глобального капіталізму. К.: Основи.
- Стиглиць Дж., Эллерман Д. (2000) Мосты через пропасть: макро- и микростратегии для России // Проблемы теории и практики управления. № 4. С. 8–15.
- Тарасевич В.М. (2013) Про орієнтири і напрями виходу з кризи // Економіка України. № 9. С. 4–17.
- Тертичка В. (2002) Державна політика. Аналіз та здійснення в Україні. К.: Основи.
- Чаба Л. (2000) Венгрия на рубеже веков: итоги трансформации и перспективы вступления в ЕС // Вопросы экономики. № 6. С. 34–47.
- Шульга М.О. (2011) Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. К.: Бізнесполіграф.
- Яременко О. (2010) Тенденції посткризового розвитку фінансових інститутів // Економіка України. № 4. С. 88–95.

Herzberg, B., Wright, A. (2005) Competitiveness Partnerships: Building and Maintaining Public-Private Dialogue to Improve the Investment Climate. World Bank, Washington, DC.

Thompson J.L. (2001) Strategic Management. Thomson Learning.

Надійшла в редакцію 20.04.2015 р.

EVOLUTION OF THE FACTORS OF EFFECTIVENESS OF THE STATE'S ECONOMIC POLICY AND INSTITUTIONAL CRISIS IN UKRAINE

Yaroslav Zhalilo

Author affiliation: PhD (Economics), Leading Researcher, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine E-mail: zhalilo@ief.org.ua.

The article investigates the features of changes in the environment of the implementation of state's economic policy under the influence of factors of the spread of network economy and economic globalization. It is proved that the lack of adequate evolution of economic policies in response to these changes leads to increased phenomena of the institutional crisis, which significantly reduces the effectiveness of state's economic policy. The author concludes about the need to build a consensus based economic policy in Ukraine and priority of forming a network of capable economic agents. He proposes various ways of overcoming the institutional crisis and restoring the state's capacity in policy implementation.

Keywords: economic policy, network economy, economic globalization, institutional crisis.

JEL: F62 F68 P11 P16 P21 P26 P41 P4.